

ΣΥΝΟΜΙΛΩΝΤΑΣ ΜΕ ΤΟΝ Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ*

1. «Τί νὰ τὴν κάνω τὴν ἀλήθεια, ἂν δὲ εἶναι ἀλήθεια γιὰ μένα;» Πρόκειται, λέει ὁ S. Kierkegaard, «γιὰ τὴν ἀνεύρεση μιᾶς ἀλήθειας ποὺ θάναί ἀλήθεια γιὰ μένα, γιατίί τί θὰ μοῦ χρησίμευε νὰ χτίσω ἕναν κόσμον, ὅπου δὲν θὰ ζοῦσα;». Καί ὁ Γιάσπερς, ποὺ θεώρησε τὴ σκέψη τοῦ δανοῦ στοχαστῆ καθαρτήριο γιὰ τὸ σύγχρονο κόσμον, ἔγραφε στή μελέτη «Προϋποθέσεις γιὰ μιὰ φιλοσοφική κατανόηση τοῦ Nietzsche», τὴν ὁποία μετέφρασε ὁ Π. Κανελλόπουλος γιὰ τὸ *ΑΦΘΕ* (ΣΤ 3 1935, 249-281): «στὴν κατανόηση μιᾶς φιλοσοφικῆς ἀλήθειας... προβάλλει ἕνα πιθανὸ γίγνεσθαι τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ μου, σημειώνεται ἕνα ξύπνημα, μέσω τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖο μοῦ ἀποκαλύπτεται τὸ ὄν, μιὰ ἀποκάλυψη τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ μου» (273). Ὁ ἴδιος ὁ Γιάσπερς συμπλήρωνε τὴ σκέψη του μὲ μιὰ ἐπιφύλαξη ποὺ ἀφορᾷ τὴν προϋπόθεση αὐτὴ γιὰ τὴν προσέγγιση τῆς ἀλήθειας, τὴν ἀπειλὴ δηλαδὴ ποὺ συνεπάγεται γιὰ τὴν ἐνιαία μεταδοτικότητα καὶ στὸ τέλος γιὰ τὴν ἀλήθεια τὴν ἴδια. Καὶ ἀντιμετώπιζε τὸ πρόβλημα μὲ τὴ θεωρία του τῶν βαθμίδων τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἐξάρτησης τῆς κατανόησης ἀπὸ τὴ φύση τοῦ νοοῦντος.

Ὁ προβληματισμὸς αὐτὸς στάθηκε ἡ ἀφετηρία ν' ἀναζητήσω στὶς μελέτες καὶ τὰ ἄλλα κείμενα τοῦ Π. Κανελλόπουλου, ποὺ ὑπάρχουν στὸ *ΑΦΘΕ*, ἐκεῖνες τὶς «ἐξωτερικεύσεις» —γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω ἕνα ὄρο ἀπὸ τὸ ἄρθρο στὸ ὁποῖο ἀναφέρθηκα— οἱ ὁποῖες (κι ἐδῶ ὁ προσανατολισμὸς μου τροποποιεῖ διορθωτικὰ τὸ θέμα τῆς κατανόησης) εἶναι δυνατόν νὰ σημειώσουν τὸ ξύπνημα τῆς πνευματικῆς συνείδησης στοὺς σημερινούς ἀνθρώπους.

2. Στὰ 1971, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς Ἑπετηρίδας τοῦ ΚΕΕΦ Φιλοσοφία, ὁ Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος ἔγραψε στὸ προλογικὸ τοῦ σημείωμα: «Πρὸ τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου ... ἐξεδίδετο εἰς Ἀθήνας τὸ *ΑΦΘΕ* (1929-1940). Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λεχθῇ σήμερα, ὅτι ἡ ἐκδοσις τοῦ Περιοδικοῦ ἐκείνου ἐσημείωσεν ἐποχὴν εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ

* Ὁμιλία σὲ ἐκδήλωση τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφικῆς Ἑταιρείας, στὴ μνήμη τοῦ Π. Κανελλόπουλου.

τόπου. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν συνεχιζομένην ζήτησίν του». Τὸ Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν ὑπῆρξε «ἔκδοσις μιᾶς ομάδος». Στὸ Ἀρχεῖο αὐτό, ὅπου ὁ Κανελλόπουλος εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα μέλη τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς (Ι. Θεοδωρακόπουλος, Μ. Τσαμαδός, Κ. Τσάτσος οἱ ἄλλοι τρεῖς) ὑπάρχουν 11 μελετήματα τοῦ Π. Κανελλόπουλου, 4 σύντομα ἀλλὰ μεστὰ κείμενα ποὺ γράφτηκαν μὲ ἀφορμὴ τὸ θάνατο τεσσάρων πνευματικῶν ἀνθρώπων, κριτικὰ σημειώματα γιὰ ἔργα τῶν: Ἐλευθερόπουλου, Μ. Weber, Π. Λεκατσᾶ, Θ. Παπακωνσταντίνου, J. Hersch, Γ. Σαραντάρη, Eberhard Zeller¹, καὶ δύο μεταφράσεις: «Ἡ ὑποστασιακὴ Φιλοσοφία τοῦ Γιάσπερς» (τ. 117-45, 257-89, 361-94) καὶ «Ὁ μῦθος καὶ ἡ ζωὴ τοῦ W. Schütz» (Θ 45-56).

Τὰ 11 μελετήματα εἶναι στὴ γραμμὴ καὶ τῶν ἄλλων συνεργατῶν τοῦ Ἀρχείου, ποὺ ὅπως γράφτηκε στὸν Πρόλογο τοῦ Δ τ., ἀντιμάχονταν τόσο τοὺς ψευδοϊδεοκράτες, ὅσο καὶ τοὺς προπαγανδιστὲς τῶν «ύλιστῶν τῆς ἱστορίας» (1933 Δ 1 11) — «φανατικούς κι ἀνήμπορους νὰ σταθοῦν σὲ ψηλὸ ἠθικὸ φιλοσοφικὸ ἐπίπεδο» (ὁ.π.). Τὰ μελετήματα αὐτὰ ἀποκαλύπτουν ὅ,τι εὐστοχα ὁ Ἀκ. Κ. Δεσποτόπουλος συνόψισε ὡς κύριο γνῶρισμα τοῦ Π. Κανελλόπουλου, «τὴν ἀγωνιστικὴ ἐτοιμότητα καὶ τὴν πνοὴ τῆς δημιουργίας» (Φιλοσοφία 15-16, 1985-1986, 530, Λόγος ποὺ ἐκφωνήθηκε στὴ Μητρόπολη στὶς 15.9.1986).

Εἰδολογικὰ τὰ μελετήματα αὐτὰ εἶναι:

6 μελέτες ποὺ ἀνήκουν στὴ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας:

— Ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς καὶ αἱ ἱστορικαὶ ἐπιστῆμαι, Α 183-201.

— Ἱστορία καὶ πρόοδος. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν τῆς Ἱστορίας, Δ 151-97.

— Ἡ πρόοδος καὶ οἱ ἀρχαῖοι, Ε 118-36.

— Ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ὡς Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας, ΣΤ 218-28.

— Προβλήματα Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας, Ζ 1-34.

— Αἱ θεμελιώδεις περὶ Ἱστορίας θεωρίαι, Ζ 1755-208, 2 57-89.

Ἕνα μελέτημα πολιτικῆς φιλοσοφίας: Ἡ οἰκονομία καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας, Β 445-79.

8 κοινωνιολογικὰ μελετήματα:

— Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Αὐγούστου Comte καὶ ἡ κριτικὴ τῶν γνωσεολογικῶν προϋποθέσεων αὐτῆς, Α 113-47.

— Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία, Γ 150-70.

— Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα καὶ αἱ ἐν Ἑλλάδι πνευματικαὶ κατευθύνσεις, Δ 263-274.

— Τὸ σύστημα τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Leopold von Wiese, Δ 277-288.

1. Βλ. 1930, Β 480-520, 1933 Δ 344-6, 1933 Δ 346-8, Δ 449-64, 4 106-13.

— Ἡ κοινωνιολογία καὶ οἱ ἐπὶ τὴν γένεσιν καὶ διαμόρφωσιν τῆς ἐπιδράσαντες πολιτικοὶ παράγοντες. Ἐναρκτήριο μάθημα 27.4.1933, Δ 371-386.

— Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος καὶ ὁ ὄχλος, Ε 213-220.

— Ἡ Κοινωνιολογία ὡς ἐπιστήμη τῆς πραγματικότητος. Ἡ θεωρία τοῦ Hans Freyer, Ε 292-330.

— Ἡ πνευματικὴ νεοελληνικὴ κοινωνία, ΣΤ 1-41.

Στὸ χῶρο τῆς Νεώτερης Φιλοσοφίας ἀνήκουν τρία μελετήματα τοῦ Π. Κανελλόπουλου ποὺ δημοσιεύτηκαν στοὺς Δ, ΣΤ καὶ Θ τόμο τοῦ Ἀρχείου: Τὰ δύο ἀφοροῦν τὸν Κ. Jaspers (Ἐξ ἀφορμῆς τῆς μελέτης τοῦ Karl Jaspers γιὰ τὸν Nietzsche). Ἕνας ἀναγκαῖος ἐπίλογος (ΣΤ 281-284), καὶ Ντεκάρτ καὶ Γιάσπερς (Θ 93-98)· καὶ τὸ ἓνα τοὺς Max Weber καὶ Heinrich Rickert. Μία σελὶς τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος, Δ 365-70.

Συχνὰ μαχητικὸς ὁ συνεργάτης τοῦ ΑΦΘΕ κινεῖται τὸ ἴδιο ἄνετα στὴ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας, ὅσο καὶ στὴν Κοινωνιολογία, τὴν Πολιτικὴ Ἱστορία καὶ τὴ νεώτερη Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας. Στὸ Ἀρχεῖον δὲν ὑπάρχουν μελετήματα συστηματικῆς Φιλοσοφίας καὶ Ἱστορίας τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας — σ' αὐτὸν τὸν τελευταῖο χῶρο τὴν πρωτοκαθεδρία στὸ Ἀρχεῖον κρατοῦν ὁ Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, ὁ Ραφαὴλ Δήμου καὶ ὁ Δ. Καπετανάκης. Ἡ Ἐπετηρὶς τοῦ ΚΕΕΦ, ποὺ ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Κέντρου καὶ ἐμπνευστὴς τῆς Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος θεωροῦσε συνέχεια τοῦ ΑΦΘΕ, φιλοξένησε μιὰ μοναδική —καὶ μὲ τὴν ἀξιολογικὴ σημασία τοῦ ὅρου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀριθμητικὴ— μελέτη μὲ τίτλο «Πλάτων καὶ Δίων» (Φιλοσοφία 7 1977 111-162).

Ἄν ἡ Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος εἶναι τελικὰ ἓνα ἔργο ἱστορικό, ὅπως ὁ ἴδιος τουλάχιστον ὁ συγγραφέας τῆς τὴ χαρακτηρίζει, καὶ μάλιστα μιὰ μὴ κριτικὴ ἱστορία (Πρόλογος τοῦ 1976 Ι 8) τὸ ἔργο τοῦ Π. Κανελλόπουλου στὸ ΑΦΘΕ μαρτυρεῖ μιὰν ἐνασχόληση μὲ ποικίλα πνευματικὰ θέματα μὲ πολυδύναμο καὶ διεισδυτικὸ τρόπο καὶ ἀποτελεῖ παρουσία στὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ ποὺ συχνὰ περνᾷ τὰ σύνορα τῆς καιρικότητος — εἶναι καὶ πάλι αὕτὴ ἡ ὑπεριστορικὴ σκοπιὰ γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος στὴν Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος (V 37-38), ἀφοῦ μπορεῖ ἀκόμα, μισὸ περίπου αἰῶνα μετὰ τὴ διακοπὴ τῆς ἔκδοσης τοῦ Ἀρχείου νὰ περνᾷ μηνύματα στοὺς δικούς μας προβληματισμούς.

Ἔτσι ὅμως, ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτὴ ὁ βαθύτερος λόγος ποὺ κατευθύνει τὶς ἐπιλογές τοῦ Π. Κανελλόπουλου εἶναι, ὅπως καὶ στὴν Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ἡ συμβολὴ «στὴ γενικότερη ζωὴ τοῦ πνεύματος», ἡ ἐξαγωγή τῶν ὑπερκαιρικῶν νοημάτων ποὺ ἐμπεριέχονται στὶς διάφορες ἐκδηλώσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ εἴτε αὐτὲς ἀφοροῦν τὴν ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, εἴτε εἶναι ἀντιμετωπίσεις προβλημάτων, ὅπως εἶναι ἡ

παιδεία, ή γλώσσα, ή έλευθερία. Μὲ ἀπλούστερα λόγια: ἐκείνων τῶν προβλημάτων, ποὺ ἀφοροῦν τὴν παίδευση —γιὰ νὰ μεταφέρω στὴ γλώσσα μας τὸν ὄρο κουλτούρα— ἔννοιας ἀσύμβατης κατὰ τὸν Π. Κανελλόπουλο μὲ τὴν πρόοδο, ἐννοουμένη ὡς εὐθύγραμμη ἐξέλιξη ποὺ ὑπονοεῖται μὲ τὸν ὄρο πολιτισμός.

Στὴν εἰσήγησή μου θὰ περιοριστῶ σὲ ὀρισμένες μόνο ἀναφορὲς στὶς μελέτες τοῦ Π. Κανελλόπουλου ἀπὸ τὸ *ΑΦΘΕ*, ὅπως σὲ μιὰ πρόδρομη ἀνακοίνωση, ἀποθησαυρίζοντας ἀκριβῶς τὰ σημεῖα, πού, ἐπειδὴ ἔχουν τὴ σφραγίδα τῆς εἰλικρίνειας καὶ τῆς ἀνθρωπιᾶς, μᾶς ἀφοροῦν πάντα ἰδιαίτερα. Γι' αὐτὸ καὶ ὀνόμασα τὴν εἰσήγηση αὐτὴ συνομιλία μὲ τὸν Π. Κανελλόπουλο. Ἡ συνομιλία εἶναι ἐπανάληψη τῆς δικῆς του συνομιλίας μὲ κορυφαίους τῆς φιλοσοφίας ἢ τῆς δικῆς του ἀνάληψης καίριων γιὰ τὴ ζωὴ φιλοσοφικῶν θέσεων.

Γράφει ὁ Π. Κανελλόπουλος γιὰ τὸν «μηρυκασμὸ τοῦ πνεύματος», ἀντλώντας ἀπὸ τὸν Γιάσπερς, τὸν «δυνατότερο ἐκπρόσωπο τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας», ποὺ «δὲν εἶναι σὰν ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ξαναλένε ὅσα ἔχουν εἰπωθεῖ (μὲ λέξεις μάλιστα λιγότερο πετυχημένες καὶ στεγνές) ... ποὺ εἶναι ἀπὸ τοὺς λίγους, πού, παρ' ὅλη τὴν ἐπίδραση... ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀπὸ ὅσους προηγήθηκαν, κατορθώνουν, ἀνατρέποντας τὴν χρονολογικὴ διαδοχὴ, νὰ γίνουν καὶ αὐτοὶ ἀναγκαῖοι γιὰ τοὺς προδρόμους των. Αὐτοὶ εἶναι οἱ μόνοι «ἀληθινοί». Οἱ ἄλλοι εἶναι στὴν καλύτερη περίπτωση ἐπίγονοι, στὴν χειρότερη μηρυκαστικὰ τοῦ πνεύματος, ποὺ δὲν ἔχουν κάμει κὰν τὸν κόπο, ὅπως τὰ ὁμώνυμά των ζῶα, νὰ μασήσουν τουλάχιστον οἱ ἴδιοι τὴν τροφή, ποὺ ξαναμασοῦν καὶ ποὺ τὴν λιώνουν γιὰ νὰ τὴν προσαρμόσουν στὴν περιορισμένην ἀντοχὴν τοῦ δικοῦ των στομαχιοῦ. Ὡ, πόσον ἔχουν πληθυνθεῖ στὴν ἐποχὴ μας αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι»².

Ὁ Π. Κανελλόπουλος δὲν καταδικάζει δίχως νὰ προτείνει ἓνα ὑπόδειγμα ὀρθῆς φιλοσοφικῆς συμπεριφορᾶς. Καὶ ὀρθὴ συμπεριφορὰ σημαίνει πράξη. Ἡ πράξη τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἴδια ἡ μετάγγιση τῆς ἀγάπης γιὰ τὴν πράξη τῆς φιλοσοφίας ὄχι ὁ θεωρητικὸς της λόγος. «Τὸ μεγαλύτερο ἔργο ἐνὸς φιλοσόφου, πρέπει νὰ τὸ ἀναζητήσουμε —ὅσο κι ἂν φανεῖ παράξενο— ὄχι στὸ λόγο, ἀλλὰ σὲ μιὰ πράξη: στὴν πράξη ποὺ γίνεται ἔξω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, γύρω του, πέρα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ του ζωὴ. Ἀρκεῖ νὰ διαπιστώσουμε, ὅτι ἓνας φιλόσοφος ἔκαμε ἄλλους ἀνθρώπους

2. Ἐξ ἀφορμῆς τῆς μελέτης τοῦ KARL JASPERS, *ΑΦΘΕ* ΣΤ 3 1935 283. Ἡ μελέτη δημοσιεύεται στὸ ἴδιο τεῦχος σὲ μετάφραση τοῦ Π. Κ. δίχως ἔνδειξη τοῦ μεταφραστῆ ἀλλὰ ἀναφορὰ τοῦ ἴδιου τοῦ Π. Κ. στὸ σημείωμα «Ἐξ ἀφορμῆς...» ὅτι τὴν εἰσαγωγὴν τὴν μετέφρασε ὁ ἴδιος. Γιὰ τὸ θέμα βλ. ἐπίσης «Ἡ πρόοδος καὶ οἱ ἀρχαῖοι» 135.

νὰ “φιλοσοφήσουν”, νὰ φιλοσοφήσουν ἀληθινὰ καὶ πρωταρχικά, δηλαδή μέσα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τους, ἀρκεῖ νὰ διαπιστώσουμε, ὅτι κατάφερε μιὰ τέτοια πράξη, γιὰ νὰ εἰποῦμε, ὅτι ὁ φιλόσοφος αὐτὸς εἶναι μέγας»³.

Ἐξάλλου ἡ πνευματικὴ διάρκεια, ποὺ ὀνομάζει ὁ Π. Κανελλόπουλος καὶ πράξη τῆς Φιλοσοφίας —καὶ ποὺ τὸν ἀπασχόλησε στὴν ἱστοριογραφία, ὅπως θέλει τὴ συγγραφή του γιὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα—, τὸ κατόρθωμα τῆς φιλοσοφικῆς διδαχῆς συλλαμβάνεται συγκεκριμένα καὶ μὲ τὴν ιδέα τῆς πνευματικῆς κοινωνίας. Ὁ Π. Κανελλόπουλος ἀντιδιαστέλλει τὴν ιδέα αὐτὴ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ζωὴ ὅπου ἡ πνευματικότητα ἀφορᾷ τὰ ἄτομα ἢ ἐλιτιστικὰ ὁρισμένους κύκλους καὶ τὴν ἀνοίγει στὴν ἐπικράτεια «λαοῦ ὀλοκλήρου»⁴.

Στὸ μελέτημα «Ἡ πνευματικὴ νεοελληνικὴ κοινωνία» ἀνιχνεύεται ἡ ἔννοια τῆς πνευματικῆς κοινωνίας τοῦ νεοελληνισμοῦ. Κι ἐδῶ ἡ ἔρευνα τοῦ τί εἶναι μέγας ὡς σχέση μεγάλου - διάρκειας στὸ παρὸν, ἀναδύεται στὸ πρόβλημα τῆς σχέσης τῶν νεοελλήνων —τοῦ παρόντος— μὲ τὸ κλασικὸ παρελθόν τους —τὸ ἐλληνικὸ κλασικὸ πνεῦμα. Ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ὅπως ἀρνιέται νὰ προσθέσει τὸ κατηγόρημα τοῦ μεγάλου στὸ θεωρητικὸ λόγο τῆς φιλοσοφίας, μετακινώντας τον στὴν πράξη τῆς ἔμπνευσης τοῦ φιλοσοφικοῦ σκέπτεσθαι στοὺς ἄλλους, λέει κατηγορηματικά:

«Οἱ μεγάλοι δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι μεγάλοι διὰ νὰ εἶναι παρόντες καὶ μετὰ τὸν θάνατόν των. Τὸ ὅτι “ὑπῆρξαν” δὲν ἀρκεῖ διὰ νὰ ἐξασφαλίσαι εἰς αὐτοὺς καὶ σημερινὴν παρουσίαν. Ἡ ὑπαρξίς των ἔχει ἀνάγκην ἀνανεώσεως, ἔχει ἀνάγκην διαρκοῦς ἀναβαπτίσματος εἰς τὸ ἐκάστοτε παρόν, εἰς ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον οἱ μεγάλοι τοῦ παρελθόντος προσέρχονται ὡς πλήρεις προσωπικότητες διὰ νὰ ζήσουν ἐκ νέου τὴν ζωὴν των» (11).

Ἔτσι ἡ πνευματικὴ διάρκεια νοηματοδοτεῖται ὡς ἀνανέωση, ἀναβίωση τοῦ πνεύματος, ζωντανὴ «πρὸς τὸν λαὸν ἐπαφή». Θάλεγα ὅτι ὁ Π. Κανελλόπουλος εἶναι ὁ στοχαστὴς τῆς πνευματικῆς ἀναβίωσης, ὅπως ἀκριβῶς ἄλλοι χαρακτηρίστηκαν ὡς φιλόσοφοι τῆς ζωῆς. Τὸ παράδειγμα τοῦ Κοραῆ, ποὺ χρησιμοποίησε τοὺς ἀρχαίους ὄχι «ὡς σύμβολα νεκρά», ἀλλ’ «ὡς στοιχεῖα ζωῆς» εἶναι προσφιλὲς στὸν Π. Κανελλόπουλο, ὅπως καὶ ἡ φαναριώτικη διανόηση.

Μὲ τὴν προϋπόθεση πάντα τῆς συμβολῆς στὴ ζωὴ καὶ συγκεκριμένα στὴν πνευματικὴ κοινωνία εἶδε ὁ Π. Κανελλόπουλος καὶ τὴ γυναῖκα, κι

3. Ἡ πλάνη ὡς ἐξωτερικὸ δάθρο τῆς φιλοσοφικῆς ἀλήθειας (ἐξ ἀφορμῆς τοῦ διβλίου τῆς JEANNE HERSCH, *L'illusion philosophique*, Paris 1936, *ΑΦΘΕ* 1937 I 106. Καὶ τὸ μελέτημα αὐτὸ εἶναι γιὰ μιὰ μαθήτριά του Jaspers «ποὺ ἀρκετὲς φορὲς ὡς τώρα μοῦ ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ νὰ μιλήσω ἐν ὀνόματί του» (106).

4. Ἡ πνευματικὴ νεοελληνικὴ κοινωνία *ΑΦΘΕ* ΣΤ 1935 I 2.

αὐτὸ τὸ ἀναφέρω πάλι γιατί τὸ θέμα παραμένει ἐπικαιρο, παρὰ τὶς ὅποιες περὶ ἰσότητος τῶν φύλων ρυθμίσεις: «ἡ στεγνότης καὶ στενότης τοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων εἰδικῶς ἀνδρῶν ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὑποτίμησιν τῆς γυναικός, τὴν ὁποίαν ὁ Ἕλλην σπανίως θεωρεῖ ὡς ἀληθῆ τῶν ὑποθέσεων καὶ ἰδεῶν τοῦ μέτοχον, διὰ τῆς ὑποτιμήσεως δὲ τῶν γυναικῶν ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀχρήστευσιν ἑνὸς τῶν καλυτέρων ὀργάνων διὰ τὴν δημιουργίαν κοινωνίας πνευματικῆς»⁵. Συνεχίζω τὸ παράθεμα ἀποσπασματικά, δίχως σχόλιο, ἀφήνοντας τὸν Π. Κανελλόπουλο νὰ ζωγραφίζει σκηνές καὶ ἀπὸ τὴ σημερινή —σαράντα χρόνια μετὰ τὴν πρώτη ἐκφώνησι τῆς σκέψεως του— πραγματικότητά μας. «Αἱ Ἑλληνίδες —ὅσαι θεβαίως εἶναι κοινωνικῶς ἀνεπτυγμέναι— εἶναι καὶ κατ' οὐσίαν ἀνώτεροι τῶν ἀνδρῶν. Αὐτὸ εἶναι ἀληθέστατον καὶ ἐκδηλοῦται —πολλάκις τραγικώτατα— εἰς αὐτὴν τὴν οἰκογενειακὴν καὶ συζυγικὴν συγκεκριμένως ζωὴν, ἡ ὁποία κατὰ κανόνα ἐμφανίζει τὸν πομπῶδη σύζυγον μὲ τὴν ἄμουσον καὶ ξηρὰν μεγαλοπρέπειάν του νὰ καταπνίγει... τὰς πνευματικὰς λεπτότητας τῆς γυναικός. Ἐπειδὴ ἄλλως τε εἶναι συνήθως οἱ ἄνδρες ἐν Ἑλλάδι καὶ κατ' οὐσίαν κατώτεροι τῶν γυναικῶν, ὑποτιμοῦν τὰς γυναῖκας καὶ ἀποδίδουν σημασίαν εἰς τὸ νὰ ἐπιδεικνύουν τὴν ὑπεροχὴν των καὶ τὴν μοναρχικὴν εἰς τὴν οἰκογενειακὴν ζωὴν διάθεσίν των. Αἰσθάνονται μάλιστα εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις φθόνον πρὸς τὰς γυναῖκας καὶ πρὸς τὴν εὐκαμψίαν τοῦ πνεύματός των» (37-38).

Μέσα ἀπὸ τὰ δύο αἰτήματα: τὸ αἶτημα τῆς ζωῆς καὶ τὸ αἶτημα τῆς ὑψηλῆς πνευματικότητος, ποὺ παντρεύονται στὴ σκέψι τοῦ Π. Κανελλόπουλου, ὅπως ξεδιπλώνεται εἰδικὰ στὸ ΑΦΘΕ, καὶ εἶναι καὶ οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν κατανόησι τῆς ἔννοιας τῆς ἐπικοινωνίας, πρέπει νὰ καταλάβουμε καὶ τὴν κριτικὴ ποὺ ἀσκεῖ ὄχι μόνο στὴ γλώσσα —τότε μέσα ἀπὸ τὸ «ἄλυτο», ὅπως τὸ ὀνόμαζε χάσμα ἀνάμεσα στὴν καθαρεύουσα καὶ στὴ δημοτικὴ— ἀλλὰ καὶ στοὺς θεσμούς, π.χ. τὴν Ἀκαδημία—«νεαρὰν» τότε, δέκα χρόνων— στὴν ὁποία καταλόγιζε στενότητα πνευματικὴ, εἰδικὴ ἐπιστημονικὴ ἐνασχόλησι, ἀντὶ γιὰ τὴν προσπάθεια δημιουργίας γονιμότερων πνευματικῶν δεσμῶν.

Τὴν ἔλλειψι γενικότερης μεταξὺ τῶν μελῶν πνευματικῆς κοινωνίας, ποὺ διαπίστωνε στὴν Ἀκαδημία τοῦ 1935, ἔβρισκε ὅτι τὴ συνειδητοποιοῦσαν καὶ οἱ νέοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προκειμένου γιὰ τὰ Πανεπιστήμια. Καὶ τότε ἤλπιζε ὅτι τὸ αἶτημά του θὰ μπορούσε νὰ ὀρεῖ ἀνταπόκρισι, στοὺς κύκλους ἐκείνων «οἱ ὅποιοι εἶναι ταγμένοι ὑπὸ τῆς Πολιτείας νὰ ἀσκοῦν τὴν ἀνωτάτην τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου ἀποστολήν» (41), ἀπ' ὅπου καὶ ἔβλεπε, ὅτι, ἂν οἱ συνειδητοποιημένοι φοιτητὲς καὶ οἱ εὐσυνεῖδητοι

5. Ἡ πνευματικὴ νεοελληνικὴ κοινωνία 36.

διδάσκοντες ἀντάμωναν στοὺς «γενικώτερους πνευματικοὺς προσανατολισμούς, θὰ μπορούσαμε νὰ εἶμαστε βέβαιοι, ὅτι φερόμεθα πρὸς νέαν περίοδον τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς» (41).

Ὁ Π. Κανελλόπουλος ἔζησε ὁ ἴδιος τὴ διάψευση τοῦ ὁράματός του, ὅπως βέβαια ἔζησε τὴ διάψευση καὶ ἄλλων ὑψηλῶν ὁραμάτων του. Εἶχε ὅμως ἀπὸ τὴν ἄλλη, μέσα ἀπὸ τὰ ὀρισμένα ἐκεῖνα φωτοσήματα τῆς πνευματικότητος ποὺ ἀποτελοῦν κάποιοι γνήσιοι λειτουργοὶ τοῦ πνεύματος, τὴ δυνατότητα νὰ μὴν ἀπελπίζεται, νὰ παραδειγματίζει ἀλλὰ καὶ νὰ στιγματίζει τὴ μικρότητα μὲ τὴν ὁποία ἡ μισαλλοδοξία περιβάλλει τοὺς πραγματικὰ γνήσιους πνευματικοὺς ἀνθρώπους. Ἀποσπῶ ἓνα χαρακτηριστικὸ καὶ πάντα ἐπίκαιρο γιὰ τοὺς Φῶτους Πολίτηδες κάθε ἐποχῆς λόγο του: «Γνωστοὶ εἶναι πολλοί. Ὅλοι βέβαια εἶναι γνωστοί, ὅσοι γράφουν τὰ ὀνόματά τους μὲ γράμματα μεγάλα, πιὸ μεγάλα ἀπὸ τὰ γράμματα μὲ τὰ ὁποία ἔχει γραφεῖ τὸ ἔργο τους. Τὸ ὄνομα τοῦ Πολίτη δὲν εἶχε καμμιά κύρωση τυπική. Ἦταν στερημένο ἀπὸ τίτλους μεγεθυντικούς. Δὲν ἦταν ὄνομα “καθηγητῆ” ἢ ... “ἀκαδημαϊκοῦ”. Κι ὅμως ὁ Φῶτος Πολίτης ἀνῆκε στοὺς λίγους, δυὸ - τρεῖς ἀληθινούς καὶ οὐσιαστικὰ πνευματικοὺς ὁδηγοὺς τῶν νέων, ἀνῆκε στοὺς ἐλάχιστους ἐκείνους ποὺ ἐχρησίμευσαν γιὰ φῶς ἀληθινὸ μέσα στὸ σκοτάδι τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς»⁶.

Ὁ Π. Κανελλόπουλος ἔγραψε στὸ *ΑΦΘΕ* 4 νεκρολογίες, γιὰ τοὺς: Friedrich Gundorf (Γ 1-6), Φῶτο Πολίτη (ΣΤ 78-81), Ἰωάννη Συκουτρῆ (Θ 111-112), Χαράλαμπο Τζωρτζόπουλο, (Ι 114-120). Γιὰ τὸν Χ. Τζωρτζόπουλο, τὸν Καθ. τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου στὸ Πανεπιστήμιο Θεσ/νίκης, «ποὺ ἤξερε τὸν Πλάτωνα, τὸν Κἀντ καὶ τοὺς Νεοκαντιανούς ὅσο λίγοι Ἕλληνες» καὶ εἶχε γράψει στὸ *ΑΦΘΕ* μιὰ «σοφὴ μελέτη γιὰ τὴν ποινὴ στὸν Πλάτωνα» ὁ Π. Κανελλόπουλος γράφει ἓνα σημείωμα μὲ τὸν τίτλο «Ἕνας θάνατος, ἓνα παράδειγμα». Παίρνει μ' αὐτὸ τὴν εὐκαιρία, ἐξαίροντας «τὴν ἀδάμαστη βούληση μὰ καὶ τὸν πλοῦτο τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος» τοῦ Χ. Τζωρτζόπουλου, νὰ πει, ὅτι εἶχε «τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο κύρια χαρακτηριστικὰ ποὺ λείπει ἀπὸ ἀρκετοὺς καὶ τὸ δεύτερο ἀπὸ τοὺς πιὸ πολλοὺς ἐπιστήμονες τοῦ τόπου μας» (115). Καὶ ἐξηγεῖ ὅτι τὸν παρουσιάζει στὸ *Ἀρχεῖον* «ἀπὸ διάθεση ἀντικειμενικὰ παιδαγωγική». Μιλώντας γιὰ τὶς δύσκολες συνθῆκες ζωῆς ποὺ εἶχε ὁ Τζωρτζόπουλος γράφει μὲ τρυφερότητα καὶ πικρία γιὰ τὴν πραγματικότητα μὲ τὴν ὁποία βρίσκεται ἀντιμέτωπος ἓνας ἄξιος ἄνθρωπος ποὺ ἐπιδιώκει τὴ δικαίωση τοῦ πνευματικοῦ του μόχθου: «Τὸ νὰ πεινάει ὁ νέος τῶν δεκαοχτῶ καὶ εἴκοσι χρόνων, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ πάρει ἓνα δίπλωμα, εἶναι ἓνα φαινόμενο ἀρκετὰ συνηθισμένο στὸν τόπο μας, στὸν τόπο ποὺ οἱ φτωχοὶ ἔχουν

6. Φῶτος Πολίτης, *ΑΦΘΕ* 1935 ΣΤ 1 78.

άγνότερες φιλοδοξίες από τους πλούσιους. Τὸ νὰ πεινάει ὅμως ὡς τὰ τριανταπέντε κι ὡς τὰ σαράντα χρόνια του γιὰ νὰ μείνει —μ' ὅλες τὶς ἔξοχες ἱκανότητές του— μακριὰ ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ἀγορὰ καὶ νὰ μείνει ἀφιερωμένος ἀποκλειστικὰ στὴν “ἔρευνα”, αὐτὸ τὸ ἐξαιρετικὰ δύσκολο πράγμα τὸ κατάφερε ἀπ' ὅσους ξέρω μόνο ὁ Τζωρτζόπουλος» (115).

Σίγουρα στὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1933 ὡς τὸ 1986 ὁ Π. Κανελλόπουλος θὰ γνώρισε κι ἄλλους ποὺ πλήρωσαν ἀκριβὰ τὴ σωκρατικὴ τους ἀγάπη γιὰ τὴν προσωπικὴ τους καθαρότητα, γιὰ τὴν ἐπιμονή τους νὰ μένουν μακριὰ ἀπὸ τὴν «καθημερινὴ ἀγορά», νὰ «μὴ κολακεύουν ποτὲ στὴ ζωὴ τους κανέναν», θὰ γνώρισε κι ἄλλους «τραγικοὺς» ἀνθρώπους ποὺ ζοῦν τὴν τραγωδία τοῦ πνεύματος ὡς τραγωδία ἀκριβῶς τῆς ἐλευθερίας, ὅπως ὁ ἴδιος τὴν ὅρισε στὸ μελέτημα «Ἱστορία καὶ πρόοδος. Εἰσαγωγή εἰς τὴν κοινωνιολογίαν τῆς ἱστορίας» (Δ 1933 2 154): «Ὁ Ἕλλην, ἀντιμετωπίζων τὰ πάντα ὡς παρόν, ἡσθάνετο τὸν κόσμον ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ ἑαυτοῦ του. Εἰς τοῦτο ἔγκειται ἡ ἐλευθερία, ἡ ὁποία διεῖπε τὴν συνείδησίν του, εἰς τοῦτο ἔγκειται καὶ ἡ τραγικότης, ἡ ὁποία συνίστα τὴν πρὸς τὸν κόσμον σχέσιν του. Τραγικὸς δὲν εἶναι εἰ μὴ μόνον ὁ ἐλεύθερος ἐκεῖνος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκλέξῃ καὶ πράξῃ ἀντίθετον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἐλευθέρως ἐξετέλεσε. Τραγωδία δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἀνάγκην. Τραγωδία ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν ἐλευθερίαν». Στὸ ἴδιο πλαίσιο ἐντάσσεται καὶ ὁ περήφανος ἐξομολογητικὸς λόγος του —ποὺ ἀποτελοῦσε ἄλλωστε καὶ ἓνα γενικότερο εἰδητικὸ γνῶρισμα τοῦ Π. Κανελλόπουλου— στὸ μελέτημα «Ἡ πρόοδος καὶ οἱ ἀρχαῖοι»: «Μεταξὺ τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων μου εἶναι τὸ νὰ ὁμολογῶ δημοσίᾳ τὰς πλάνας, εἰς ἃς εἶχον ἄλλοτε περιπέσει. Ἡ στοιχειώδης αὐτὴ εἰλικρίνεια καὶ εὐσυνειδησία καὶ ἡ ὁποία ἔξω τουλάχιστον τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἐξαιρετικῶς διαδεδομένη, ...ἀποτελεῖ ἐν τῶν γνωρισμάτων μου ἐκείνων, διὰ τὰ ὁποῖα δικαιούμαι νὰ εἶμαι ὑπερήφανος» (1934 1, 134-135).

Γιὰ ὅλα τὰ παραπάνω ἢ βεβαιότητα σ' ὅσους γνώρισαν ἀπὸ κοντὰ τὸν Π. Κανελλόπουλο μπορεῖ νὰ στηρίζεται καὶ στὶς ζωντανὲς συνομιλίες μαζί του, ὅπου ἐπανειλημμένα φανερωνόταν ἡ ἔγνοια του γιὰ τὶς δυσχέρειες ποὺ ἀντιμετωπίζει ὁ ἀφοσιωμένος μὲ τὴν ἔρευνα «στὴν πιὸ αὐστηρὴ καὶ ἀσκητικὴ σημασία τοῦ ὄρου» πνευματικὸς ἄνθρωπος, κυριότατα σήμερα ἀπὸ τὶς συναλλαγές καὶ τὴ μισαλλοδοξία ποὺ μαστίζει τὸν τόπο μας⁷.

7. Καὶ στὸ Ἀρχεῖο καὶ στὶς προφορικὲς συζητήσεις του ὁ Π. Κ. δὲν ἔπαυσε νὰ ἐκφράζει καὶ τὴν ἀποστροφή του γιὰ τὴν κομματικὴ πολιτικὴ ποὺ ἐπισσωρεῖ δεινὰ στὴν παιδεία μας, βλ. π.χ. τὸ μελέτημα «Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα καὶ αἱ ἐν Ἑλλάδι πνευματικαὶ κατευθύνσεις» Δ 1933 3 176 (τὸ ἀσυμβίβαστο πνεύματος καὶ πολιτικῆς, ἡ αὔξηση τῆς ἀναρχίας, ποὺ ἀποπροσανατολίζει τὴν ἐλληνικὴ παιδεία).

Γι' αὐτὸν τὸν πνευματικὸ ἄνθρωπο θὰ ξανάλεγε ὁ Π. Κανελλόπουλος τὰ ἴδια ἐκεῖνα λόγια μὲ τὰ ὁποῖα ἔκλεινε τὸ σημείωμά του γιὰ τὸν Χ. Τζωρτζόπουλο: «ἄργησε πολὺ νὰ ἀμειφθῇ καὶ οἱ ταγμένοι νὰ τὸν ἀμείψουν τοῦ προσφέρανε πολλὰς ἀπογοητεύσεις. Τὰ ἴδια καὶ χειρότερα εἶχε πάθει καὶ ὁ μέγας πνευματικὸς ἥρωας Συκουτρῆς. Τὰ ἴδια παθαίνουν καὶ ἄλλοι. Γιατί τάχα; Γιὰ τοὺς περισσότερους βέβαια ἀνθρώπους εἶναι δύσκολη ἡ ἐπιτυχία στὴ σφαῖρα τῆς πνευματικῆς καὶ εἰδικώτερα τῆς ἀκαδημαϊκῆς ζωῆς. Γιατί ὅμως νὰ συμβαίνει, ὅσο πιὸ ἄξιος εἶναι κανεὶς, τόσο μεγαλύτερες νὰ εἶναι καὶ οἱ δοκιμασίαι καὶ οἱ δυσκολίες του, τόσο πιὸ δύσκολη καὶ πολὺ συχνὰ ἀνέφικτη ἡ ἀναγνώριση καὶ ἡ ἀμοιβή;» (120).

Τῇ μοίρα τοῦ ἐλεύθερου πνευματικοῦ ἀνθρώπου, πού, ἀκριβῶς γιατί εἶναι πνευματικὸς καὶ ἐλεύθερος καὶ ὄχι πνευματικὸς τυχοδιώκτης, μένει καὶ ἀλλιῶς ἀνένταχτος, δὲν θέλει νὰ ἐνταχτεῖ σὲ παρατάξεις, «οὔτε εἰς τοὺς μὲν οὔτε εἰς τοὺς ἄλλους ζητῶ νὰ ἀνήκω» (214), αὐτὴ εἶναι ἡ «ὀδυνηρὴ» ἀλήθεια — καὶ μένει «μόνος, ἔρημος, ἄστεγος» νὰ δέχεται τὶς ἐπιθέσεις καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ πολιτικὰς παρατάξεις τῶν ὁπαδῶν τοῦ ὑλικοῦ συμφέροντος, ἐρευνᾷ τὸ μελέτημα «Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος καὶ ὁ ὄχλος»:

«Συντετριμμένος ἵσταται ἀπέναντι τούτων ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, ἡ φωνὴ του πνίγεται ἀπὸ τὸν θόρυβον, ὁ ὁποῖος ἐπικρατεῖ εἰς τοὺς διαδρόμους τῆς ζωῆς (ὅλα δὲ μετεβλήθησαν εἰς “διαδρόμους”) ...» (216). Καὶ ὁ Π. Κανελλόπουλος ἀναθυμᾶται τὸν νόμο, ποὺ ὅπως λέει ὁ Ἀριστοτέλης στὴν *Ἀθηναίων Πολιτεία*, ἐξέδωσε ὁ Σόλων: «ὅς ἂν στασιαζούσης τῆς πόλεως μὴ θῆται τὰ ὅπλα μηδὲ μεθ' ἑτέρων ἄτιμον εἶναι καὶ τῆς πόλεως μὴ μετέχειν», γιὰ νὰ ξεχωρίσει αὐτοὺς ποὺ «διὰ τὴν ραθυμίαν» ἀγαποῦν τὴν οὐδετερότητα ἀπὸ ἐκείνους τοὺς ἐλάχιστους ποὺ «δὲν εἶναι οὐδέτεροι, ἀλλ' ἐχθρικοὶ καὶ αὐστηροὶ πρὸς ὅλους, ὑφιστάμενοι καὶ τὰς ὀδυνηρὰς ψυχικὰς τουλάχιστον συνεπείας τῆς εἰς βαρεῖαν μόνωσιν συνισταμένης καταδίκης των». Μοίρα «τραγικὴ» τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων, ποὺ μέτοχός της ὑπῆρξε καὶ ὁ Πλάτων — ἀφοῦ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τὸν παρεξήγησε — «ζῶν εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ κοινωνικαὶ ἀντιθέσεις εἶχον προσλάβει μορφὴν ἀνάλογον ἐκείνης, ὑπὸ τὴν ὁποίαν καὶ σήμερον... ζεῖ καὶ στενάζει ἡ ἀνθρωπότης, μὴ δυνάμενος νὰ ἀνήκει εἰς οὐδεμίαν τῶν παρατάξεων, διετύπωσε τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἰδεολογίαν του, κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος οὔτε πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ κρατοῦντος καθεστῶτος, οὔτε ὅμως πρὸς τοὺς ὑποστηρίζοντας ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του τὴν ἀπόλυτον καὶ μηχανικὴν ἰσότητα συνεβιδάζετο, ἰσότητα τὴν ὁποίαν ἐπέκρινεν εἰς τοὺς *Νόμους* ὡς τὴν “μέτρῳ ἴσῃ καὶ σταθμῷ καὶ ἀριθμῷ”». Ὁ Π. Κανελλόπουλος συμπεραίνει: «οἱ παρατάξεις δρίζουν τὸ ὕψιστο ἀγαθὸ ποὺ δόθηκε στὸν ἄνθρωπο, τὴν προσωπικότητα».

Ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος τοῦ *Ἀρχείου Φιλοσοφίας καὶ Θεω-*

ρίας τῶν Ἐπιστημῶν εἶναι ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος καὶ ὅλου τοῦ ἔργου του· ἓνας πνευματικὸς ἄνθρωπος, πού, ὅπως ὁ Φῶτος Πολίτης —τοῦ ὁποίου θρήνησε τὸ χαμὸ στὰ 1935 μὲ λόγια ἀποκαλυπτικὰ τῶν δικῶν του ἀκριδῶς κατευθύνσεων— ζήτησε «νὰ προχωρήσει μὲ δῆματα σταθερὰ καὶ θέληση ἀνδρική στὴ γενικώτερη καὶ πέρα ἀπὸ κάθε πλαίσιο εἰδικῆς ἐκδηλώσεως τοῦ πνεύματος καθολικὴ ἀντιμετώπιση τῶν ἠθικοπνευματικῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς μας καὶ τοῦ τόπου μας, χτύπησε δεξιὰ κι ἀριστερὰ» (γιά παράδειγμα καθαρενουςιάνους καὶ δημοτικιστές, σχολαστικούς κι ἀπαίδευτους) μὲ τὴν ἀκαμψία τοῦ γεννημένου κριτοῦ»⁸. Τὸ ἔργο του στὸ Ἀρχεῖον καταφέρει ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ν' ἀποδυθεῖ τὴν κατηγορία ποὺ οἱ συνεργάτες τοῦ Ἀρχείου εἶχαν τὸ φόβο, στὰ 1933, ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ τοὺς προσάψουν: ὅτι δηλαδὴ κρατιοῦνται σὲ «περήφανη ἀπομόνωση ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς, ὅπως τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορικῆς μας συνείδησης, τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τὸ πρόβλημα τῆς ἐλληνικῆς τέχνης» (Δ 1 IV). Γιατὶ καὶ μ' αὐτὰ τὰ προβλήματα ἀσχολήθηκε ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ἀλλ' αὐτὸ θὰ φανεῖ σὲ ἄλλη πληρέστερη μελέτη.

Θὰ κλείσω αὐτὴ τὴν εἰσήγηση μὲ τὴν καταληκτικὴν παράγραφο τοῦ σημειώματος τοῦ Π. Κανελλόπουλου γιά τὸ Φῶτο Πολίτη. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἀγάπησε τόσο πολὺ τὴν καθολικὴ πνευματικότητα γιά τὴν καθολικότητά της, τὴν νεότητα γιά τὴν ἀσίγαστη ἐτοιμότητα καὶ ἀγωνιστικότητά της καὶ τὴν ἐπικοινωνία γι' αὐτὰ ὅλα ἀκριδῶς, μένει «νέος καὶ ὡραῖος στὴ μνήμη μας».

Ἄννα ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ
(Ἀθήνα)

ENTRETIENS AVEC PANAYOTIS KANELLOPOULOS DE L'ARCHIVE DE PHILOSOPHIE ET DE THÉORIE DES SCIENCES

Résumé

L'Archive de Philosophie et de Théorie des Sciences, la Revue fondée en Grèce en 1929 par J. Théodoracopoulos, K. Tsatsos, I. Tsamados et P. Kanellopoulos, comprend 11 études de P. Kanellopoulos, 4 articles concernant des personnalités éminentes de l'époque et deux traductions («La

8. 1935 1 ΣΤ 80.

Philosophie existentielle» de Jaspers et «Le mythe et la vie» de W. Schütz).

Les traits caractéristiques des études sont: le refus du fanatisme —qui fait que l'auteur repousse également l'idéalisme inauthentique et le matérialisme intransigeant— le souffle créateur et la méthode critique et militante. Les études appartiennent: à la Philosophie de l'Histoire, la Philosophie Politique, la Sociologie et la Philosophie Contemporaine.

Le but de toutes ces études est le même que celui du grand ouvrage de P. Kanellopoulos *Histoire de l'esprit européen*, à savoir la contribution à «la vie, en général, de l'esprit», la poursuite du sens —qui dépasse le cadre de la temporalité— de diverses manifestations de la réflexion philosophique.

Les remarques critiques de P. Kanellopoulos gardent une actualité surprenante. C'est pourquoi j'ai voulu intitulé cette investigation de sa pensée philosophique «Entretiens». D'une manière vivante et directe P. Kanellopoulos, traitant de ceux qui «ruminent» les idées, des représentants de la vie spirituelle qui n'approfondissent pas tout ce qu'ils puisent dans le trésor de l'esprit et qui sont incapables d'inspirer l'amour de la philosophie, soutient que la Philosophie est dans son essence amour de la sagesse et capacité d'éveiller les consciences; que la vraie philosophie est actualisée non pas seulement au sein des groupes restreints, mais au sein du peuple entier.

L'étude «La société néohellénique spirituelle» permet à Kanellopoulos de s'interroger sur le rapport entre le passé et le présent de l'hellénisme et de soutenir que ce rapport doit être vivant et créateur. Le même esprit dynamique et critique gouverne l'idée du respect de la femme qui pour Kanellopoulos —pour cet esprit libre et juste déjà à l'époque de la re-naissance de la vie spirituelle en Grèce— contribue parfaitement à la vie sociale, et l'idée de l'exigence de la purification morale des Institutions (p. ex. devoirs des enseignants universitaires).

Ces idées P. Kanellopoulos les a vues incarnées par des personnages de son temps et il a su les mettre en relief dans ses écrits pour ériger des modèles des gens «tragiques qui vivent la tragédie de l'esprit comme tragédie de la liberté». L'homme libre, le dévoué de l'esprit est nécessairement «seul, solitaire, sans feu ni lieu»; il ne consent pas à s'abriter sous un parti, dans les couloirs de la vie. Kanellopoulos se souvient de Platon et d'Aristote et opte pour la préservation de la personnalité, c'est-à-dire de la liberté et de la dignité de l'esprit, bien suprême de l'homme.

Anna ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ
(Athènes)

